

พุทธธรรมกับการสังคมสงเคราะห์ Buddhadhamma and Social Work

นางสาวฐิติพร สะสม^๑
Miss Thitiporn Sasom

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับการสังคมสงเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า พุทธธรรมคือธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ เฉพาะที่เกี่ยวกับสังคมสงเคราะห์ พระองค์ทรงสงเคราะห์สังคมด้วยการสอนให้รู้จักอริยสัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทุกข์ได้แก่ปัญหาของสังคมที่รอการสงเคราะห์จากผู้มีเมตตา สมุทัยได้แก่สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาสังคม นิโรธ คือการแก้ปัญหาสังคมได้สำเร็จ มรรคคือวิธีการแก้ปัญหา ในพุทธธรรม การแก้ปัญหาสังคมด้วยการพัฒนาชีวิตของตนเองนั้น พระพุทธเจ้าทรงเน้นให้ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ส่วนการสงเคราะห์ทรงเน้นหลักพรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

คำสำคัญ: พุทธธรรม, การสังคมสงเคราะห์

Abstract

This academic article aimed to study relation between Buddhadhamma and social work. From the study, it was found that the Buddhadhamma are the all Dhamm were discovered by the Buddha. For the social works, the Buddha helped all people by teaching the Four Noble Truths that are *Dukkha*, sufferings, *Samuddhaya*, cause of suffering, *Nirodha*, the cessation of suffering, and *Magga*, the Way leading to the cessation of Suffering. According to the Buddha's teachings, social problem solving should be carried on by developing their lives by themselves. He emphasized on the Noble Eightfold Paths as the practical ways in their daily lives. The Noble Eightfold Paths can be classified into eight kinds as the followings: Right View, Right intension, Right Speech, Right Action, Right Livelihood, Right Effort, Right Mindfulness, and Right Concentration. In the Social works, the Buddha emphasized on the four sublime states as the following: *Mettā*, Loving kindness, *Karunā*, Compassion, *Muditā*, Sympathetic joy, and *Upekkhā*, Equanimity.

Keywords: Buddhadhamma, Social work

^๑ อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์นครน่านเฉลิมพระเกียรติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จ.น่าน

Permanent Lecturer in Buddhism, Faculty of Buddhism, Nan Sangha College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

๑.บทนำ

สังคmsgเคราะห้มีความหมายกว้าง คือ โดยทางวัตถุก็ได้สงเคราะห้ทางฝ่ายจิตวิญญาณก็ได้ เพราะการสงเคราะห้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นการให้การช่วยเหลือเสมอไป สิ่งใดเป็นการกระทำที่ดีขึ้นเป็นการสงเคราะห้ทั้งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่ใช่ที่พอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห้ก็ตาม ในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงสงเคราะห้ภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วยการชี้ให้เห็นโทษในเรื่องต่าง ๆ ภิกษุที่ประพฤติปฏิบัติไม่ชอบ พระองค์ตรัสว่า “เราจักไม่ประคับประคองเธอทั้งหลายเหมือนช้างม้อประคับประคองภาชนะดินดิบที่ยังดิบอยู่ เราจักกล่าวชมแล้วชมอีก จักกล่าวยกย่องแล้วยกย่องอีก บุคคลใดมีแก่นสาร บุคคลนั้นจักดำรงอยู่”^๒ ผู้ที่ทนไม่ได้ไม่สามารถจะเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าได้ต่อไป ต้องออกไปจากศาสนา คนที่ทนได้จะบรรลุธรรม ดังนั้น สังคmsgเคราะห้ไม่จำเป็นจะต้องถูกใจผู้ถูกสงเคราะห้เสมอไป

การสงเคราะห้หรือการให้ความช่วยเหลือนั้น พระพุทธเจ้าทรงกำชับว่าจะต้องกระทำให้เหมาะสมแก่กรณี เหมาะสมเป็นราย ๆ ไป เพราะถ้าไม่ถูกต้องเหมาะสมแก่กรณีแล้วก็จะทำให้การช่วยเหลือนั้นไม่ได้ประโยชน์ เช่นเดียวกับงานสังคmsgเคราะห้ที่มุ่งการให้ความช่วยเหลือให้เหมาะสมกับสภาพสถานะของผู้ขอรับบริการเป็นราย ๆ ไปโดยใช้หลักการคำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคล และเริ่มจากสภาพที่เขาเป็นอยู่ขณะนั้น ถ้าอธิบายให้ชัดเจนก็คงจะเห็นว่า ถ้าเราให้ความช่วยเหลือใครก็ตาม ช่วยอย่างไม่เหมาะสม เช่น บุคคลนั้นไม่สมควรช่วยเหลือ หรือสมควรช่วยเหลือในระดับใด ในขอบเขตใด แต่เราไม่วิเคราะห์วินิจฉัยให้ถ่องแท้ ช่วยเหลือโดยไม่ตั้งใจ ไม่คำนึงว่าใครจะช่วยใคร ไม่ควรช่วยและควรช่วยมากน้อยเพียงใด การให้ความช่วยเหลือนั้น ๆ ก็จะไม่มีความจำเป็น การช่วยเหลือใคร ๆ ก็ทำได้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นนักสังคmsgเคราะห้เป็นต้น สงเคราะห้ด้านจิตใจจะช่วยควบคุมการสังคmsgเคราะห้ระบบฝ่ายวัตถุ ซึ่งถ้าสังคmsgเคราะห้ด้วยวัตถุกันบ่อย ๆ ก็อาจจะทำให้เพ้อเกินไปหมดความหมายหรือหมดคุณค่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า”สพพทานํ ธมมทานํ ชินาติ^๓” การให้ธรรมเป็นทานชนะการให้ทั้งปวง โดยเฉพาะการให้การสงเคราะห้ผู้อื่นด้วยสัมมาทิฐิ เพราะสัมมาทิฐิจะทำให้คนกระทำในสิ่งที่ถูกต้อง เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ของเขาได้อย่างเหมาะสม

ในบทความนี้ ผู้เขียนจะนำหลักพุทธธรรมที่มีความสัมพันธ์กับสังคmsgเคราะห้มาเสนอเป็นแนวทางให้ทราบหลักการสังคmsgเคราะห้ในพุทธธรรม

^๒ ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๙๖/๒๓๓.

^๓ พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๔/๖๐.

๒. พุทธธรรม

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลกกว่า ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว แต่ก็ยังคงยืนยาวมาจนถึงปัจจุบัน เพราะพุทธศาสนาประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งเป็นรูปโครงของพุทธศาสนา คำว่า พุทธนั้น ไม่ได้หมายความว่า พระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ เพราะได้มีการยกประเภท คำว่า พุทธ ออกเป็น ๔ ประเภท คือ

สัมมาสัมพุทธ	รู้พร้อมโดยชอบ รู้เอาโดยชอบ
ปัจเจกพุทธ	รู้เฉพาะตนผู้เดียว
อนุพุทธ	รู้ตามผู้อื่น
สุตพุทธ	รู้เพราะได้ฟัง ได้ศึกษา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา คือ ผู้รู้เองโดยชอบ โดยถูกต้องและสมบูรณ์และสามารถทำให้ผู้อื่นรู้ได้ด้วย พระองค์ทรงรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหัวใจที่สำคัญของพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่า^๔ “การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น เป็นการค้นคว้าเรื่องอริยสัจ ๔ แต่เป็นไปในรูปแบบที่ละเอียดที่เรียกว่า ปฏิจ্ঞสมุปบาท แยกย่อยออกเป็น ๑๒ ขั้นตอน” อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น ท่านอธิบายไว้ในหนังสือบรมธรรมภาคต้นโดยเทียบเคียงกับภาษาอังกฤษไว้ดังนี้^๕

๑. สัมมาทิฐิ ความคิดเห็นถูกต้อง (Right view หรือ right understanding)

๒. สัมมาสังกัปปะ ความหมายมั่นหรือความปรารถนาที่ถูกต้อง (Right aim หรือ right ambition)

๓. สัมมาวาจา การพูดจาที่ถูกต้อง (Right speak)

๔. สัมมากัมมันตะ การกระทำทางกายที่ถูกต้อง (Right conduct)

๕. สัมมาอาชีโว การดำรงชีวิตเลี้ยงชีพอย่างถูกต้อง (Right livelihood)

๖. สัมมาวายาโม ความพากเพียรพยายามที่ถูกต้อง (Right effort)

๗. สัมมาสติ การมีสติไม่เผลอเลอ มีสติอย่างถูกต้อง (Right recollection)

๘. สัมมาสมาธิ การมีจิตเป็นสมาธิแน่วแน้อย่างถูกต้อง(Right concentration)

ท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายต่อไปว่า “ทั้ง ๘ ประการนี้ รวมเป็น ๘ ความถูกต้อง เป็นตัวแทนทางเรียกว่าหนทางที่ประเสริฐ นั่นแหละคือตัวทาง ทางเดียวสำหรับบุคคลเดียวเดินไปสู่จุดหมายเพียงอันเดียวเรียกว่า “๑ กายนมรรค” หนทางเส้นเดียวเท่านั้น ไม่มีสายเส้นสำหรับคน ๆ เดียวเท่านั้น เดินไป คือ มันเดินแทนกันไม่ได้และไปสู่จุดหมายอันเดียวเท่านั้น คือนิพพาน สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับ มนุษย์ มรรคมีองค์ ๘ แปรนี้อาจจะเรียนกว่าเป็น “อริยมรรค” คือ หนทางที่ประเสริฐ เป็น

^๔ พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรมภาคต้น*, (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔.

^๕ พุทธทาสภิกขุ, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๘๘-๘๙.

พรหมจรรย์ เป็นตัวศาสนา ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าท่านเรียกตัวศาสนาของท่านว่า “พรหมจรรย์” ท่านตรัสว่า “มา-มามาประพฤติพรหมจรรย์” เป็นการบวชในยุคแรกๆ

การสอนเรื่องอริยสัจสี่นี้ สอนครั้งแรก เรียกว่า “ปฐมเทศนา” ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แก่คนเพียง ๕ คน เท่านั้น คือ “ปัญจวัคคีย์” และทรงสอนคนอื่น ๆ ด้วยพอได้สัก ๖๐ คน ก็ส่งไปเผยแผ่ธรรมะแล้วก็แพร่หลายไปทั่วจนถึงปัจจุบัน

๒.๑ ระดับของพุทธธรรม

การศึกษาการปฏิบัติทางธรรมของทางพุทธศาสนาพบว่าได้มีการแบ่งระดับของธรรมะตามระดับของจิตใจไว้เป็น ๔ ชั้น คือ

๑. กามาวจรภูมิ ขั้นที่ลุ่มหลงอยู่ในกาม คือ สภาพจิตของสัตว์ที่บูชาการมรรณเป็นสรณะมีกามารมณเป็นสิ่งสูงสุดของชีวิตจิตใจและในภูมินี้รวมทั้งสัตว์นรก มนุษย์ธรรมดาที่หวังการมรรณและเทวดาที่ลุ่มหลงบูชาการมรรณพวกนี้ จิตใจจะอยู่ในระดับกามาวจรภูมิ

๒. รูปาวจรภูมิ คือ สภาพจิตของพวกที่สูงขึ้นไป ไม่ได้บูชาการมรรณแต่ไปบูชาสิ่งที่มีรูปเป็นรูปธรรม หรือความสุขที่ได้จากสิ่งที่เป็นรูปพวกนี้ เรียกว่ารูปพรหม

๓. อรูปาวจรภูมิ คือ สภาพจิตของพวกที่ไม่บูชารูป เพราะความรู้สึกทางจิตใจนี้ ไม่มีรู้ไม่ใช่วัตถุ แต่ก็ยังเป็นพวกที่ต้องการความสุข

๔. โลกุตตรภูมิ คือ สภาพจิตของพวกที่ไม่ลุ่มหลงอยู่เหนือโลกมีจิตใจอยู่เหนือสิ่งต่าง ๆ จะเป็นพวกที่พบกับความสุขอย่างถาวร

บุคคลโดยทั่วไปก็จะอยู่ในกามาวจรภูมิบ้าง อยู่ในรูปาวจรภูมิบ้าง หรืออยู่ในอรูปาวจรภูมิบ้าง แล้วแต่จะมีความลุ่มหลงในเรื่องอะไรในช่วงหนึ่ง ขณะนั้นสำหรับบุคคลแต่ละคนถ้ามีสิ่งแวดล้อมที่ดี ถูกต้องตามธรรมชาติก็ คน ๆ นั้นมีชีวิตตอนแรก ๆ ของเขาเป็นกามาวจรภูมิ ชีวิตอดมาเป็นรูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ ชีวิตชั้นปลายสุดของเขาเป็นโลกุตตรภูมิเป็นพระอรหันต์

๒.๒ พุทธธรรมกับการพัฒนาจิต

คำว่า พัฒนา ตรงกับคำในภาษาบาลีว่า วฑฺฒน แปลว่า เจริญขึ้น มากขึ้น เช่น อาสวะเจริญขึ้น กุศลธรรมเจริญขึ้น จะใช้คำว่า วฑฺฒน แต่ในบางแห่งการเจริญขึ้นมากเกินไปก็กลายเป็นความรกรุงรัง ดังปรากฏในคำว่า “น สียา โลกวฑฺฒโน” ซึ่งมักแปลกันว่า อย่าเป็นคนรกโลก หมายถึงอย่าเป็นเพียงสิ่งที่เจริญเติบโตขึ้นมาในโลก โดยไม่ทำให้เกิดประโยชน์อะไรไปมากกว่านั้น

การพัฒนาที่ถูกต้องเหมาะสมนั้น ควรจะเป็นการพัฒนาทั้ง ๒ ประการ ควบคู่กันไป คือ พิจารณาวัตถุและพัฒนาจิตใจ แต่ควรเน้นการพัฒนาจิตใจมากกว่าพัฒนาวัตถุ เพราะจิตใจที่ได้รับการพัฒนาแล้วก็จะสามารถพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ได้ด้วย และการพัฒนาจิตที่ถูกต้องที่สุดก็คือ การใช้ธรรมะ

เป็นเครื่องช่วย ทำให้จิตใจสูงขึ้น ตามหลักพุทธศาสนากล่าวว่า การทำจิตให้สูงขึ้น ที่ดีที่สุดคือ การฝึกจิตให้เป็นสมาธิ เมื่อจิตได้พัฒนาถึงขั้นเป็นสมาธิแล้วจะประกอบไปด้วยคุณประโยชน์ ๓ ประการ คือ^๖

๑. เป็นจิตที่บริสุทธิ์สะอาด (Pure)
๒. เป็นจิตที่ตั้งมั่น มั่นคง (Steady)
๓. เป็นจิตที่ว่องไวในหน้าที่ (Active)

๑.จิตที่สะอาด นั้นทางบาลีเรียกว่า ปริสุทฺโธ จิตที่สะอาดหมายถึง จิตที่มีปัญญา มีความบริสุทธิ์ใจ ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ และก็เป็นความสุขที่แท้จริงอยู่ในตัว มีความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์อยู่ในตัว การมีจิตที่สะอาด ย่อมมีเมตตา กรุณา มีจิตใจเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ต่อผู้อื่น ไม่สร้างความทุกข์ความเดือดร้อนให้กับผู้อื่น ก็จะไม่ก่อความเดือดร้อน ไม่ก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่ถูกต้อง

๒.จิตที่ตั้งมั่นคง ทางบาลีเรียกว่า สมาธิโต จิตที่มีกำลังจะมีความนึกคิดสูง มีปัญญาสูง บังคับตัวเองได้ ควบคุมไว้ได้ มีความขยัน มีความทรหดอดทน พินฬาอุปสรรคต่าง ๆ ได้ ไม่เป็นคนสำรวย หยิบโย่ง ไม่นั่งงอมืองอเท้ารอใครมาช่วย แต่จะคิดช่วยตัวเองก่อนเสมอ

๓.จิตที่ว่องไวต่อหน้าที่ ทางบาลีเรียกว่า กมมณีย จิตที่ว่องไวจะสามารถทำอะไรก็ได้ และจะกระทำไปในทางที่ถูกตลอดเวลาคุณประโยชน์ของจิต ๓ ประการนี้ อย่าเพิ่งเข้าใจผิดว่าจะปฏิบัติเพื่อให้ไปถึงนิพพานได้อย่างเดียว แต่สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น การทำจิตให้สะอาด

๓. การสังคมสงเคราะห์

สังคมสงเคราะห์เป็นเรื่องของการช่วยเหลือบุคคล กลุ่มและชุมชนที่มีปัญหาความเดือดร้อนไม่สามารถช่วยตัวเองได้ ให้สามารถบรรเทา ลด และแก้ไขปัญหานั้นได้ด้วยคำแนะนำ หรือได้รับการบริหารจากนักสังคมสงเคราะห์วิชาชีพนาทฤษฎี หลักการ ค่านิยม จรรยาบรรณ วิธีการ และกระบวนการทางสังคมสงเคราะห์ไปประยุกต์ใช้ ในการปฏิบัติงานรวมทั้งการนำหลักธรรมต่าง ๆ ไปเป็นเครื่องมือในการให้บริการด้วยเช่นกัน คนโดยทั่วไปในสังคมยังไม่เข้าใจในงานสังคมสงเคราะห์ว่า จำเป็นอย่างไรกับสังคมไทยหรือจำเป็นอย่างไรที่จะต้องมีการศึกษาวิชาสังคมสงเคราะห์ในสถาบันอุดมศึกษา เพราะการสงเคราะห์ช่วยเหลือกันนั้น ถ้าสงเคราะห์ไม่ถูกหลัก ถูกวิธีแล้ว จะเป็นเรื่องที่ใคร ๆ ก็ทำได้ ไม่จำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียน เพราะจะเป็นการสงเคราะห์ที่เพ้อมากเกินไป ทำให้ผู้รับการสงเคราะห์ไม่คิดจะช่วยตัวเอง นั่งงอมืองอเท้า เพราะคิดว่าจะต้องมีคนมาช่วยเมื่อเกิดปัญหา เกิดความทุกข์ เป็นการสร้างนิสัยที่อ่อนแอ เห็นแก่ได้ ให้กับคนในสังคม และการสงเคราะห์ที่เห็นกันอยู่ดาษดื่นทั่วไป มักจะเป็นการสงเคราะห์ทางด้านวัตถุ การแจกสิ่งของมากกว่าจะเห็นการให้บริการในด้านการให้คำแนะนำปรึกษานี้เป็นบริการที่ถูกต้องที่สุด เพราะจะทำให้ผู้รับบริการเกิดความคิด เกิดความสำนึก รู้สึกในคุณค่าของตนเอง เกิดความรู้สึกที่พึ่งพาตนเอง และคนที่คิดเป็น

^๖ พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรมภาคต้น*, หน้า ๑๘๕.

แก้ปัญหา เป็นนี้จะเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของสังคมเพราะนอกจากเขาจะช่วยตัวเองได้แล้ว เขาก็ยังสามารถช่วยผู้อื่นได้ และการมีความคิดที่จะช่วยผู้อื่นนั้น จะทำให้สังคมของเราอยู่ได้ด้วยความสะดวก เป็นการลดอัตรา หรือความเห็นแก่ตัวของคนในสังคมให้คิดถึงผู้อื่นบ้าง แนวคิดของงานสังคมสงเคราะห์นั้นมิได้เน้นแต่เพียงการแก้ปัญหาของบุคคล กลุ่ม และชุมชน เท่านั้น แต่ยังเป็นการช่วยเหลือพัฒนาปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในสังคมให้เป็นไปในทางสร้างสรรค์และส่งเสริมความเป็นอยู่ อันดีของประชาชนในสังคม ความมุ่งหมายประการสุดท้ายของงานสังคมสงเคราะห์อยู่ที่สวัสดิภาพของสังคมส่วนรวม แต่การที่สวัสดิภาพของสังคมจะดีได้นั้น จำเป็นต้องมุ่งเน้นการช่วยให้สวัสดิภาพของบุคคลและครอบครัวดีเสียก่อน เพราะครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่เล็กที่สุด และสำคัญที่สุดของสังคม เมื่อรากฐานครอบครัวดีแล้วก็จะส่งผลให้สวัสดิภาพของสังคมโดยรวมดีไปด้วย แนวคิดนี้สอดคล้องกับค่านิยมด้านคุณธรรมอันเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ที่ระบุว่า บุคคลคือ เป็นสิ่งควรคำนึงเบื้องต้นของสังคมและบุคคลกับสังคมย่อมเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน เมื่อแนวคิดทางสังคมสงเคราะห์เน้นเรื่องสถาบันครอบครัว เป็นเรื่องสำคัญงานสังคมสงเคราะห์ได้เน้นงานสวัสดิการครอบครัวและเด็ก(Family and child Welfare) ซึ่งเป็นงานที่จะป้องกันแก้ไข และพัฒนาครอบครัวที่ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ตามความเหมาะสม เช่น ไม่สามารถเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวได้บิดามารดา ไม่สามารถปฏิบัติบทบาทหน้าที่ของการเป็นบิดามารดาได้ดี เป็นต้น

๔. พุทธธรรมกับงานสังคมสงเคราะห์

จุดมุ่งหมายที่สำคัญของพระพุทธศาสนานั้นมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญที่ ต้องการให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจเรื่องชีวิตให้ถูกต้อง คือ เข้าใจว่าชีวิตคืออะไร สิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตคือ อะไร มันมาจากเหตุอะไร แล้วมันให้ทุกข์ให้โทษ ให้ประโยชน์แก่เราอย่างไร เราควรจะไปเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นอย่างไรให้ใช้ปัญญาพิจารณาในเรื่องต่าง ๆ ให้ชัดเจนถูกต้อง ความทุกข์ก็จะน้อยลง คนที่ฉลาดสามารถที่จะมีชีวิตอยู่ได้ด้วยความสุขและไม่คล้อยตามความทุกข์ ความสุขนั้นจนเกินไปเมื่อเราอยู่ได้โดยไม่เป็นทุกข์ เรียกว่าเราได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนา เพราะจุดประสงค์ของพระพุทธศาสนาอยู่ที่การทำลายปัญหา คือความทุกข์ให้หมดสิ้นไป จุดมุ่งหมายของงานสังคมสงเคราะห์ก็เช่นเดียวกันคือ การช่วยป้องกันแก้ไขปัญหาพัฒนาศักยภาพของบุคคลในสังคม หรือจะเป็นการช่วยบุคคลที่มีปัญหาให้ช่วยตัวเองได้ หรือจะเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของคนในสังคม ก็เป็นจุดมุ่งหมายของงานสังคมสงเคราะห์ว่าจะทำอย่างไรให้คนในสังคมมีชีวิตที่เป็นสุขตามอัตราภาพของแต่ละบุคคล การขจัดปัญหาให้หมดสิ้นไปในพระพุทธศาสนา ด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง เป็นอนัตตา ในงานสังคมสงเคราะห์ก็เช่นเดียวกันการขจัดปัญหานั้น ก็ต้องหาสาเหตุของปัญหา หาทางดำเนินการ หาทางออกของปัญหา

และในขณะที่นักสังคมสงเคราะห์ให้บริการนั้นก็จะใช้ธรรมะ หรือใช้ข้อธรรมบางประการในการให้ความช่วยเหลือและจะให้ธรรมะนั้นช่วยแนะนำผู้รับบริการให้ดำเนินชีวิตด้วยความถูกต้องด้วยเช่นกัน ท่านพุทธทาสได้กล่าวว่า^๗ “เรื่องสังคมสงเคราะห์ที่จะให้แก่ใครก็ตามให้ในปริมาณที่เหมาะสมพอดี ไม่ให้มัวเมาลุ่มหลง ความหมายของการกินดี อยู่ดี อย่าให้เพ้อจนเกินไป และการสงเคราะห์ที่ดีที่สุดก็คือการให้บรมธรรมแก่เขา”

การแก้ปัญหาหรือการจัดปัญหาทั้งในทางพระพุทธศาสนาและทางสังคมสงเคราะห์นั้นต้องเป็นการแก้ปัญหาที่ถูกจุด โดยทางพุทธศาสนามองว่าปัญหาทางจิตมันสำคัญกว่าทางวัตถุ ซึ่งก็เช่นเดียวกัน งานสังคมสงเคราะห์ที่มีความเชื่อว่าบุคคลที่พร้อมจะแก้ปัญหานั้นจะต้องมีจิตใจ มีความคิดที่จะยอมรับปัญหาของตนเองก่อนว่า มีปัญหาและพร้อมที่จะแก้ไข ท่านพุทธทาสได้แบ่งปัญหาของคนออกเป็น ๓ ส่วน คือ

ปัญหาส่วนแรก เป็นปัญหาเรื่องการไม่มีปัจจัยที่จำเป็นแก่ชีวิต เงินไม่มีกินไม่มีใช้ ไม่มีอนามัยที่ดี ไม่มีการศึกษา

ปัญหาส่วนที่สอง เป็นปัญหาเรื่องการทำให้มันมีขึ้นมาจะอย่างไรเป็นเรื่องของความยากลำบากที่ต้องชวนขวายถ้าชวนขวายไม่ถูกกระทำในเรื่องของมิจฉาชีพก็จะมีโสกมีทุกข์เพิ่มมากขึ้น

ปัญหาส่วนที่สาม เป็นปัญหาเรื่องมีแล้วแต่ไม่พอ มีความกระวนกระวายเร่าร้อนตลอดเวลา มีการแข่งขันกันความไม่พออยู่ตลอดเวลา หากความสุขที่แท้จริงไม่ได้จะมีการเจ็บป่วยทางจิต เกิดโรคประสาท โรคจิตเพิ่มมากขึ้นมีความสมบูรณ์ทางร่างกาย แต่ขาดทางจิตใจเป็นวัตถุเพื่อ

ดังนั้นปัญหาที่มีอยู่ทุกวันนี้ อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นปัญหาทางจิตใจ เพราะถึงแม้ประเทศที่พัฒนาแล้ว มีหลักประกันทางสังคมดีแล้ว ประชาชนยังไม่มีความสุขทางจิตใจ ส่วนความสุขทางวัตถุนั้นมีอยู่เต็มเปี่ยมแล้ว แต่ขาดทางจิตใจ ทำให้ไม่มีความสุข การกินดีอยู่ดีนั้น ควรเป็นการกินอยู่แต่พอดี ไม่ให้มีอะไรที่มากเกินไป เกิดความต้องการ ปัญหาในปัจจุบันจะสิ้นสุดไม่ได้ เพราะปัญหามาจากวัตถุนิยม เมื่อคิดจะสร้างและพัฒนาแต่วัตถุ จึงเกิดความไม่พอเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่ถ้าพัฒนาจิตใจจัดกิเลสตัณหา อุปาทานต่าง ๆ ลงก็จะพิจารณาได้ว่าอะไรถูกอะไรควร อะไรพอดี หรือไม่พอดี การแก่งแย่งกัน การเบียดเบียนกันก็จะน้อยลง มีความคิดที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ช่วยเหลือสังคมมากกว่าการมองแต่ตัวเอง ศาสนาพุทธไม่ได้ห้ามการพัฒนาหรือความก้าวหน้าทางวัตถุ แต่ศาสนาสอนให้เราไม่是一切ในการพัฒนานั้น และทำให้การพัฒนานั้นก้าวหน้าไปโดยไม่เบียดเบียนคนในสังคม

อาจารย์วรศักดิ์ วรธมโมภิกขุ^๘ ได้บรรยายเรื่อง “ปัญหาแท้จริงของมนุษย์” ในหนังสือจุดยืนของมนุษย์ ซึ่งท่านได้บรรยายให้แก่ครูผู้สอนหมวดวิชาสังคมศึกษาและนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา

^๗ พุทธทาสภิกขุ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๗.

^๘ วรศักดิ์ วรธมโมภิกขุ, จุดยืนของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมบูชาการพิมพ์, ๒๕๖๓), หน้า

ตอนปลาย ณ ห้องศีลธรรม โรงเรียนหาดใหญ่วิทยาลัย ในเรื่องปัญหาของมนุษย์นั้น ท่านอาจารย์วรศักดิ์ วรธมโมภิกขุ ได้กล่าวว่า ปัญหาที่แท้จริงของมนุษย์อยู่ที่ “ความทุกข์” ท่านอธิบายว่า “ทุกข์” ไม่ใช่เรื่องของการพลัดพรากจากของรักจะเป็นความทุกข์อย่างเดียว ถึงแม้ความรู้สึกของความรักสิ่งใดก็ตามก็ทำให้เกิดความทุกข์ได้ คำว่า “ทุกข์” ที่ศาสนาเน้นมากที่สุดคือ การที่จิตต้องหวั่นไหว ทั้งรักและเกลียดเป็นภาวะที่ไม่น่าปรารถนา การทำจิตให้ปรกติเป็นภาวะที่สงบสบายกว่า ทางศาสนาจึงกล่าวว่า ทุกข์ ไม่ทุกข์ ไม่ได้พูดว่าสุขกับทุกข์ เพราะความสุขก็ยังก่อให้เกิดความทุกข์ได้ ดังนั้นต้องมองความไม่ทุกข์ จิตใจสงบไม่หวั่นไหวจึงจะดีที่สุด

ปัญหาของมนุษย์นั้น แบ่งออกเป็นลักษณะได้ ๒ ลักษณะ คือ^๙

ปัญหาข้อที่ ๑ เป็นความทุกข์อันเกิดจากตัณหา ทุกข์ คนในโลกประสบ

ปัญหาข้อที่ ๒ เป็นความทุกข์ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ในชีวิต เป็นปัญหาเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล

ปัญหาข้อที่ ๑ เป็นเรื่องของสติปัญญา เป็นเรื่องของกิเลสตัณหา เมื่อแก้ไขปัญหาข้อที่ ๑ ได้แล้ว ก็มีสติปัญญาที่จะแก้ไขปัญหาข้อที่ ๒ ได้

นักสังคมสงเคราะห์ก่อนที่จะให้บริการ ให้ความช่วยเหลือผู้มีปัญหา ต้องพัฒนาจิตใจของตนเสียก่อนให้มีคุณธรรมใช้หลักธรรมะพัฒนาเมื่อปฏิบัติงานจะได้ไม่เกิดปัญหาในขั้นนั้น คือ ไม่สามารถช่วยเหลือผู้รับบริการได้ เพราะตนเองไม่สามารถควบคุมอารมณ์ จิตใจ ความรู้สึกของตนเองได้ เกิดความรู้สึกไม่อยากจะช่วยเหลือ เกิดความเบื่อหน่าย หรือรู้สึกรำคาญ มีจิตใจไม่เป็นสมาธิ มีความร้อนลุ่มในใจ การทำงานก็จะเกิดปัญหาขึ้นมาได้

ในทางพุทธศาสนานั้น กล่าวถึง “สันโดษ” ซึ่งมาจากคำว่า สัม แปลว่า พร้อม ตุสส แปลว่า อิ่มใจ ยินดี รวมกันแล้วแปลว่า ความอิ่มใจพร้อม อิ่มใจในสิ่งที่มีอยู่เป็นของตนเอง แต่ความอิ่มใจนี้ไม่ได้ยับยั้งให้เกิดความรู้สึกที่ว่าต้องอยู่กับที่ ไม่ต้องคิดแก้ไขหรือพัฒนา ถึงแม้จะมีความอิ่มใจก็ควรที่จะขยายกิจการงานหรือพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ไปตามสมควรจะเป็น แต่ไม่ให้เกิดความรู้สึกว่ามีกิเลส ตัณหาในการพัฒนาหรือการแสวงหาอื่น ๆ เพราะจะให้โทษมากกว่าให้ประโยชน์ ในแวดวงของศาสนานั้นจะกล่าวว่า “เราจะต้องไม่มีตัณหา ไม่เป็นทุกข์เมื่อเราจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นไม่ว่าจะเกี่ยวข้องในลักษณะไหน”

ได้เคยกล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า งานสังคมสงเคราะห์นั้นมียุทธศาสตร์ในการปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนตั้งแต่เกิดจนตาย โดยมีงานในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้คือ^{๑๐}

๑. งานให้บริการคำปรึกษาก่อนสมรส ในการจะเลือกคู่ครองคู่สมรส

^๙ วันทนี วาสิกะสิน, รศ., ธรรมะกับงานสังคมสงเคราะห์, หน้า ๑๑๙.

^{๑๐} เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

ปัญหา ที่จะเกิดในช่วงนี้ คือ ถ้าได้คู่ครองที่ขาดความรับผิดชอบ หรือสมรสเมื่อยังไม่พร้อม เช่น ไม่พร้อมทางวุฒิภาวะทางอารมณ์ ทางเศรษฐกิจ ขาดการวางแผนครอบครัวเด็กที่เกิดมาจะมีปัญหาตั้งแต่เริ่มอยู่ในครรภ์มารดา

๒. งานให้บริการในด้านสวัสดิการครอบครัวและเด็ก

ปัญหา ครอบครัวที่ไม่สามารถดูแลเด็กได้ พ่อแม่แยกทางกัน พ่อแม่ทารุณทุบตีลูก พ่อแม่ข่มขืนลูก เด็กถูกทอดทิ้งขาดภาวะโภชนาการ ถ้าเป็นในชนบทจะมีปัญหาขายเข้ามาทำงานในเมือง เด็กถูกเอาเปรียบทางแรงงาน มีปัญหาทางด้านจิตใจ สุขภาพกาย ฯลฯ

๓. งานให้คำปรึกษาปัญหาชีวิตสมรส

ปัญหา คู่สมรสไม่สามารถมีชีวิตอยู่ด้วยกันได้อย่างมีความสุข ไม่สามารถระงับข้อพิพาทของการเป็นสามีภรรยาที่ดีต่อกันได้ ไม่สามารถระงับข้อพิพาทของการเป็นบิดามารดาที่ดีได้ ปัญหาส่งผลไปถึงลูก เด็กถูกทอดทิ้ง ว่าเหวอการอบรมสั่งสอน ขาดตัวอย่างที่ดีที่จำเริญรอยตามเด็กติดยาเสพติด เด็กผู้หญิงขายตัวเป็นโสเภณี ถูกชักชวนล่อลวง ฯลฯ

๔. งานอนามัยโรงเรียน

ปัญหา เด็กมีสุขภาพกายและจิตที่ไม่ดีมีภาวะขาดโภชนาการ เป็นอุปสรรคต่อการเรียน

๕. งานให้การสงเคราะห์บุคคลในสังคมในรูปแบบต่าง ๆ

ปัญหา หญิงไร้อาชีพ

คนชรา

คนพิการ คนเร่ร่อนขอทาน คนกลุ่มน้อย

๖. งานสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์

ปัญหา ผู้ป่วยที่มีปัญหาทางด้านอื่นที่นอกเหนือไปจากปัญหาทางด้านความเจ็บป่วย รวมทั้งผู้ป่วยฝ่ายกายและทางจิตเวช

๗. งานสังคมสงเคราะห์ทางการศึกษา

ปัญหา เด็กมีปัญหาทางการเรียน และพฤติกรรมที่เป็นปัญหา เข้ากับเพื่อนไม่ได้ หนีโรงเรียนการเรียนตกต่ำ

๘. งานสังคมสงเคราะห์ทางด้านสวัสดิการแรงงาน

ปัญหา ความขัดแย้งระหว่างนายจ้างกับคนงานสวัสดิการของลูกจ้าง งานอาชีพอนามัยถูกจากที่ประสบปัญหาทางสุขภาพเพราะผลจากการทำงาน

๙. งานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรม

ปัญหา บุคคลที่กระทำความผิดต้องถูกคุมขัง มีปัญหาครอบครัว มีปัญหาทางอารมณ์และจิตใจ มีปัญหาเรื่องอาชีพการปรับตัวเข้ากับสังคมเมื่อพ้นโทษ

๑๐. งานสังคมสงเคราะห์ในชุมชน

ปัญหา ชุมชนที่ขาดระเบียบ ขาดความมั่นคงขาดทรัพยากร ขาดคนที่มีคุณภาพ ขาดความรู้สึกร่วมของคนในชุมชน ทำให้บุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชนได้รับความเดือนร่อยรำราญใจเกิดปัญหา

ดังนั้น บุคคลที่เกิดมาในสังคม ถ้าอยู่ในครอบครัวที่มีปัญหาไม่สามารถช่วยตัวเองได้ งานสังคมสงเคราะห์ก็จะเข้าไปเกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องเฉพาะแต่เด็ก แต่จะรวมคนทุกเพศ ทุกวัยในสังคมที่มีปัญหาไม่สามารถช่วยตัวเองได้ ดังกล่าวแล้วเข้าอยู่ในวงจรของงานสังคมสงเคราะห์ด้วยทั้งสิ้น

อาจารย์วรศักดิ์ วรธมโมภิกขุ ได้กล่าวถึงมนุษย์ตั้งแต่เริ่มเกิดโดยท่านอธิบายว่ามนุษย์มีขึ้นมาในโลกตามกฎธรรมชาติ คือเป็นสิ่งที่ เป็นธรรมชาติที่จะต้องคู่กับโลก และเกิดมาเพื่ออะไร เกิดมาเพื่อความเป็นมนุษย์ คือ ให้มีสัตว์ที่เรียกว่า มนุษย์อยู่ในโลกนอกเหนือไปจากสิ่งอื่น ๆ เช่น ก้อนดิน ก้อนหิน ต้นไม้ ลำธาร หรือสัตว์เดรัจฉาน เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่ ช้าง ม้า เป็นต้น

ดังนั้น ธรรมชาติสร้างสิ่งที่เรียกว่า เป็นมนุษย์ขึ้นมา ก็เพื่อมีอุดมคติในมนุษย์ได้บรรลุถึงความสูงสุดแห่งความเป็นมนุษย์ธรรมชาติจึงให้สิ่งที่เรียกว่า สติปัญญา กับ กิเลส คือ ประทานทั้งความสุขสงบ ดับทุกข์ได้คือ สติปัญญา กับภาวะที่เป็นทุกข์ ทั้งสิ่งพึงปรารถนา และไม่พึงปรารถนา คือ กิเลส เพื่อมนุษย์จะได้เอาชนะสิ่งที่ เป็นกิเลส เหลืออยู่แต่ความสุขสงบ เรียกว่ามนุษย์ทำหน้าที่สำเร็จบริบูรณ์ เพราะฉะนั้นถ้ามนุษย์ได้วิวัฒนาการได้สูงสุดของความเป็นมนุษย์ก็จะเป็นบุคคลที่หมดจากปัญหาจากความทุกข์ทั้งปวง

ถ้ากล่าวโดยบุคคลแต่ละบุคคล มนุษย์ที่วิวัฒนาการสูงสุดจะไม่มี ความทุกข์ภายในจิตใจ ทั้งกาย วาจา ใจ จะเต็มไปด้วยความปรกติ มีความสงบเยือกเย็น ถ้ากล่าวโดยสังคมทั้งหมด มนุษย์จะไม่มี การเบียดเบียนกันทุกวิถีทาง ความทุกข์ที่เป็นธรรมชาติ เป็นสิ่งธรรมดาปรกตินั้นมนุษย์มักจะเผลอเข้าไปยึดมั่น ถือมั่นอยู่บ่อย ๆ เพราะความทุกข์มีร่อยรอย แต่เป็นความร่อยรอยที่ทำลายความสงบ ความเยือกเย็นถ้ามนุษย์ไม่รู้เท่าทันในความทุกข์ดังกล่าว ก็จะไปลุ่มหลงและยึดติดอยู่กับสิ่งที่ เป็นทุกข์ เป็นโทษ นอกจากจะทำให้ตัวเองเดือดร้อนแล้วยังทำให้ผู้อื่น เช่น คนในครอบครัวเดือดร้อนตามไปด้วย

เมื่อย้อนไปดูชาติพันธุ์มนุษย์ตั้งแต่เกิดจะพบว่า แรกสุดมนุษย์มีสภาพคล้ายสัตว์เดรัจฉาน คือมีความเป็นอยู่เหมือนสัตว์ ต่อมาเริ่มมีความรู้สึนึกคิด มีสติปัญญามากขึ้น มีวิวัฒนาการการดำรงชีพให้แตกต่างไปจากสัตว์ เริ่มมีศีลธรรม ซึ่งเป็นตัวศีลธรรมที่แท้จริงในอันที่จะไม่เบียดเบียนกัน จึงเริ่มระบียบของสังคม เพื่อป้องกันการเบียดเบียนกัน นอกเหนือไปจากนั้นมนุษย์ยังมีคุณธรรม มีความดีงามทั้งทางวัตถุและจิตใจ มนุษย์เริ่มมีการประกอบอาชีพทำมาหากิน แตกต่างไปจากสัตว์ เริ่มรู้จักการไถนา เรียกว่าเป็นวัฒนธรรมของมนุษย์ เมื่อมนุษย์เริ่มมีการไถนา คำว่า วัฒนธรรม (Culturo) แปลว่า คันไถคือ เริ่มวัฒนธรรมตรงที่เริ่มใช้กับไถ

มนุษย์เริ่มไถนา เริ่มมีครอบครัว มีความรักใคร่ ผูกพัน เริ่มมีข้อห้ามทางสังคม ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจคือ สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ และเมื่อมีครอบครัวก็มีหน้าที่ ที่จะต้องปฏิบัติต่อ

กันรวมเรียกว่า บทบาทหน้าที่ เช่น หน้าที่ของบิดา-มารดาต่อบุตร หน้าที่ของบิดา-มารดาต่อบรรพบุรุษ หน้าที่ของลูกต่อบิดา-มารดา เป็นต้น

ต่อมานุษย์เริ่มศึกษาค้นคว้าทางจิตใจ หลังจากที่อยู่กันเป็นสังคมไม่เบียดเบียนกันแล้ว ก็ยังมีความทุกข์ภายในจิตใจจึงคิดหาวิธีให้หลุดพ้นไปจากความทุกข์ คิดค้นกันเรื่อยมาในประวัติศาสตร์ของมนุษย์อันยาวนาน เกิดการคิดค้นพบความดีงาม ความสูงสุด ความสงบ มาเป็นลำดับ จนเกิดพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นในโลก

พระพุทธเจ้าเป็นผู้เอาชนะตัณหา เอาชนะกิเลสความทุกข์ได้ทั้งปวง เป็นบุคคลสูงสุดที่แท้จริง เมื่อพระองค์ได้เข้าถึงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แล้ว ยังได้ชี้แนะกฎธรรมชาติอันจะนำไปสู่ภาวะแห่งความสูงสุดของมนุษย์ และก็มีผู้เข้าถึงบ้างเช่นกัน จึงเกิดมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก พระพุทธเจ้าได้เอาชนะปัญหาความทุกข์ได้ เพราะพระองค์พิจารณาแล้วพบว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตายของมนุษย์ในโลกนี้เป็นความทุกข์และเป็นวงจรที่ไม่สามารถหลุดพ้นได้ การไม่ได้พิจารณาให้รู้เหตุและผลของการเวียนว่ายตายเกิดเหล่านั้น

เริ่มตั้งแต่เมื่อเกิดมาเป็นเด็ก ชีวิตในช่วงของความเป็นเด็ก เต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ แรกสุดยังไม่กิเลส เป็นธรรมชาติสงบๆ จนกระทั่งเด็กนั้นเริ่มโตขึ้น เริ่มมีความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ เริ่มมีกิเลส ตัณหา อุปาทาน ทารกจะเริ่มมีความทุกข์ เมื่อรู้สึกมีเวทนาแล้วก็จะปรุงเป็นตัณหา อุปาทานจนเจริญเต็มที่มีกิเลสโดยสมบูรณ์ ทั้งนี้กล่าวเฉพาะกิเลสตัณหา ซึ่งเกิดจากตนเอง ถ้าเด็กคนใดเกิดมาในครอบครัวที่ไม่เป็นสุขถูกทอดทิ้ง ลองพิจารณาว่าเด็กจะเกิดปัญหา ความทุกข์ที่มาจากผู้อื่นหยอเย้นให้มากน้อยเพียงใดเป็นความทุกข์เพิ่มขึ้นจากทุกข์ที่ตนเองเริ่มเกิดความรู้สึกต่าง ๆ ความไม่พอใจต่าง ๆ มากขึ้น ครอบครัวที่ทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์นั้น นอกจากจะเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวของตนแล้ว ยังจะต้องฝึกฝนนิสัยมีการกระทำที่เรียกว่า กำจัดกิเลสให้น้อยลงโดยไม่พยายามเพิ่มความรู้สึกที่เป็น “ตัวตน” รู้จักหน้าที่ของตนเอง มีกิริยามารยาทมีความประพฤติเป็นคนอ่อนน้อม รู้กตัญญูทศเวที เสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว รักผู้อื่น ช่วยทำให้เด็กมีกิเลสน้อยลง รู้จักหน้าที่ส่วนรวม เมื่อเติบโตขึ้นไปก็สามารถเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพอยู่ในจิตใจถ้าเป็นเช่นนี้ทุกครอบครัว สังคมก็จะอยู่ด้วยความร่มเย็น

หลักเกณฑ์ของศาสนา ศีลธรรม ไม่มีอะไรมากก็คือกฎของธรรมชาติ คือ ประพฤติกระทำ และนำไปสู่ความดีงามไม่ทำให้เกิดความเดือดร้อนต่อตนเองและผู้อื่น เมื่อพิจารณาให้ดีก็จะพบว่าเท่านี้แหละคือชีวิตของคนแต่ละคน คือ เกิดมาเป็นเด็ก เรียนหนังสือ มีครอบครัว มีทรัพย์สินสมบัติ มีชื่อเสียง แก่ เจ็บ และตาย แต่ว่าในแต่ละขั้นตอนของชีวิตจะต้องมีความถูกต้อง มีความดีงามอยู่ในทุกขั้นตอน ไม่มีความยุ่งยากวุ่นวายเป็นทุกข์อยู่ในช่วงชีวิตนั้น ๆ

การศึกษาเล่าเรียนการแต่งงาน การทำงาน การมีทรัพย์สิน มีเกียรติยศชื่อเสียง มิใช่เป็นความชั่ว ทางศาสนาก็ไม่ได้ห้ามไม่ให้มีสิ่งเหล่านี้ แต่ขอให้มีความถูกต้อง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เมื่อมีเกียรติยศชื่อเสียงก็ไม่ลุ่มหลงมัวเมา ยึดถือเอาว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสรณะไม่มีวันเปลี่ยนแปลง เพราะแท้จริงแล้วสิ่ง

ทุกอย่างในโลกล้วนเปลี่ยนแปลง ถ้าเราไม่ทำใจให้ยอมรับไว้ เราก็จะต่อต้านการเปลี่ยนแปลงนั้น ทำให้เรามีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข

คนบางคนไม่พอใจในวงจรของชีวิตเหล่านี้ เห็นว่าเป็นสูตรสำเร็จของสังคม เกิดอาการต่อต้าน ไม่ยอมรับ คิดต่อต้านสังคม คิดจะแก้ไขสังคม คิดว่าทุกสิ่งทุกอย่างในสังคมเป็นความไม่ดีไปหมด โทษผู้อื่น โทษว่าบิดา มารดา ทำให้ตนเกิดมาผจญกรรม คนพวกนี้ก็จะมึนงงที่เศร้าหมอง ไม่พอใจในความเป็นอย่างอยู่แต่ละขั้นตอนของชีวิต และกระทำไม่ถูกต้องกับขั้นตอนนั้น ๆ โดยแท้จริงแล้วสิ่งที่ทำให้มีความวุ่นวายต่าง ๆ นั้น ได้แก่ กิเลสตัณหาที่แทรกตัวอยู่ในทุกขั้นตอนของการพัฒนาการและการเจริญเติบโตของมนุษย์ ดังนั้นธรรมะจะช่วยให้บุคคลที่ประพฤติดุรกรรม สามารถปฏิบัติตนได้ถูกต้องตามขั้นตอนของการพัฒนาการของชีวิตของเขา แทนที่จะมองโลกในแง่ร้ายศาสนาพุทธก็ต้องการเช่นนี้เหมือนกัน คือ ไม่ได้สอนให้มองทุกอย่างเป็นความทุกข์ไปหมด ที่ไม่ทุกข์ก็จะมีจะไม่ทุกข์ได้ก็ต้องมีใจเป็นอุเบกขาวางเฉยในสิ่งต่าง ๆ ได้ และถ้าจะทำให้ไม่ทุกข์ตลอดไปก็ต้องปฏิบัติตนจนถึงนิพพาน ซึ่งเป็นความฝัน ความทุกข์ตลอดไปก็ต้องปฏิบัติตนจนถึงนิพพาน ซึ่งเป็นความฝัน ความสงบ คนเราทุกคนเกิดมาต้องการความสงบสุข แต่กระทำไม่ถูกต้องไฝหาความสุขความสงบ แต่ไม่ปฏิบัติธรรม ความสงบความสุขย่อมจะมาถึงอย่างแน่นอน

สังคมหรือประเทศนั้น ก็ต้องการให้คนในสังคมมีความสุขความสงบ แต่ไปเร่งพัฒนาทางวัตถุ ด้วยมีความรู้สึกว่าจะโลกจะมีความสุข เพราะมีวัตถุมาก มนุษย์มีความสุขสะดวกสบายเพราะมีเครื่องทุ่นแรง ไม่ต้องเหนื่อยมาก แต่ละสังคมก็แข่งขันกันพัฒนาทางด้านวัตถุ เมื่อมีวัตถุแล้วก็พบว่าจิตใจของคนในสังคมตกต่ำลงทุกที ไม่มีใครปฏิบัติบทบาทหน้าที่ของตน ทุกคนแข่งขันกันอยู่ตลอดเวลา ยิ่งมีการพัฒนาทางด้านวัตถุมากเท่าไร งานสังคมสงเคราะห์ก็จำเป็นต้องเข้าไปให้บริการเพิ่มขึ้นเพราะจะมีกลุ่มบุคคลหรือชุมชนที่ไม่สามารถจะแข่งขันได้ เกิดเป็นกลุ่มชน และชุมชนที่ด้วยโอกาส และแม้แต่ชุมชนที่พัฒนาทางวัตถุดีแล้ว ก็จะต้องให้บริการในแง่ของปัญหาทางจิตใจของคนในชุมชนนั้น ศาสนาพุทธสอนให้คนเกิดมาช่วยเหลือสังคมตามแต่ความสามารถของแต่ละบุคคล ไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ให้เบียดเบียนสังคม คำว่าไม่เบียดเบียนนี้ มีความหมายมากไม่เฉพาะแต่ว่าไม่ไปทำร้ายฆ่าแกงผู้อื่นเท่านั้น ยังรวมทั้งการไม่รู้จักขอบเขตของตนเองก่อความเดือดร้อนรำคาญใจให้ผู้อื่น เมื่อเป็นเด็กไม่เชื่อฟังพ่อแม่ ไม่สนใจเรียนหนังสือก็เป็นการเบียดเบียนพ่อแม่ เบียดเบียนอาจารย์ เมื่อมีเพื่อไม่หวังดีต่อเพื่อนชักจูงเพื่อนไปในทางเสื่อมเสีย ก็เป็นการเบียดเบียนเพื่อนคิดอิจฉาวิชาผู้อื่น กล่าวประณามผู้อื่นในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงก็เป็นการเบียดเบียน เมื่อแต่งงานแล้วไม่กระทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้องต่อครอบครัวก็เป็นการเบียดเบียนคนในครอบครัวหรือเมื่อเป็นผู้ปกครองในชุมชนไม่ปกครองด้วยคุณธรรม เบียดบังเอาผลประโยชน์มาใส่ตน ก็เป็นการเบียดเบียนสังคมด้วยเช่นกัน เมื่อเราเบียดเบียนผู้อื่น ก็คือการเบียดเบียนตนเองเพราะจะเพาะให้เราเกิดนิสัยเห็นแก่ตัว มักได้ มีจิตใจตกต่ำลงไปเรื่อย ๆ เราก็ไม่สามารถชนะตนเองและชนะกิเลสได้

เมื่อคนเราเกิดมานั้นมีหน้าที่ที่จะปฏิบัติทั้งต่อตนเองและต่อผู้รับ แต่ไม่ได้หมายความว่าเมื่อตนเองยังไม่พ้นทุกข์จะช่วยผู้อื่นไม่ได้ แต่หมายความว่าให้ทำไปด้วยกัน การแก้ไขตนเองก็กระทำให้การช่วยเหลือผู้อื่นเมื่อมีโอกาสก็กระทำให้ไปด้วยเปรียบได้กับนักสังคมสงเคราะห์ที่มีหน้าที่ให้ความช่วยเหลือบุคคลอื่น มีคำถามว่า นักสังคมสงเคราะห์เป็นผู้ไม่มีปัญหาหรืออย่างไรถึงสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ ? คำตอบนี้ก็คงจะบอกได้ว่า นักสังคมสงเคราะห์ก็พบกับสภาพปัญหาเช่นเดียวกับบุคคลอื่น ๆ แต่ในขณะที่นักสังคมสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้อื่นนั้น ก็จะแก้ไขปัญหาของตนเอง พัฒนาดตนเองไปพร้อม ๆ กันด้วย ถ้ารอให้นักสังคมสงเคราะห์ปลอดจากปัญหาเสียก่อน ค่อยคิดช่วยเหลือผู้อื่น ก็คงจะไม่มีใครสามารถช่วยใครได้

ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้น เป็นได้ทั้งการป้องกันและแก้ไขทุกข์ รวมทั้งการพัฒนาบุคคลในสังคม ทางด้านจิตใจด้วยเช่นเดียวกับงานสังคมสงเคราะห์ที่มีทั้งบริการที่เป็นการแก้ไข และพัฒนา แต่ยังเป็นเศษส่วนเพียงเล็กน้อย เมื่อไปเทียบเคียงกับศาสนา แต่โดยวัตถุประสงค์แล้วสังคมสงเคราะห์ก็มีทางโลกและพัฒนาทางจิตด้วยการใช้หลักธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องมือ แต่การพัฒนาจิตของนักสังคมสงเคราะห์นั้น คงไม่ใช่เรื่องที่ถึงขั้นวิปัสสนาเพ่งดูชั้นธัมม ๕ แต่เป็นการพัฒนาจิตและวิญญานในขั้นพื้นฐานที่พิจารณาความถูกต้องหรือสัมมาทิฐิไม่ให้กลายเป็นมิจฉาทิฐิทั้งตัวนักสังคมสงเคราะห์เอง และผู้รับบริการด้วย

๕. นักสังคมสงเคราะห์กับการนำพุทธธรรมไปใช้ปฏิบัติ

นักสังคมสงเคราะห์ผู้ปฏิบัติงานช่วยเหลือผู้อื่น จะต้องปฏิบัติหรือประพฤติในธรรม โดยเฉพาะในแง่ของหน้าที่และความเสียสละ เพราะธรรมะนั้น หมายถึง หน้าที่ที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติ ภาระทางวัดเรียกว่า “กรณียะ” แปลว่า กิจอันบุคคลพึงกระทำคือ หน้าที่นั่นเอง มีความหมายหนึ่งธรรม หมายถึง ผลอันเกิดขึ้นจากการปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งเรียกว่า “วิปากะ” หมายถึง ผลอันเกิดขึ้นจากการปฏิบัติงานนั้น ๆ นักสังคมสงเคราะห์จะต้องคำนึงถึงหน้าที่ของตนในการปฏิบัติงานซึ่งมีอยู่แล้วในจรรยาบรรณ ของนักสังคมสงเคราะห์ การจะปฏิบัติตามธรรมะในเรื่องของหน้าที่ที่ดี หรือการปฏิบัติตนอยู่ในจรรยาบรรณของวิชาชีพที่ดี จะต้องลดอัตตา ความเห็นแก่ตัวลง ให้ยึดหลักอนัตตา คือความไม่เห็นแก่ตัวอยู่เสมอ โดยพิจารณาว่าเราเกิดมาเพื่ออะไร เราอยู่ในโลกนี้เพื่ออะไร สิ่งที่ดีสุดอันเป็นประโยชน์ที่สุด ที่เราควรจะทำปฏิบัติให้กับสังคม กับบ้านเมืองของเรานั้นคืออะไร และเราได้กระทำสิ่งนั้นอยู่หรือเปล่า กำหนดไว้ตลอดเวลาไม่ว่าเวลาหลับหรือตื่นว่า เรามีหน้าที่อะไร เราควรจะทำตนอย่างไร เพื่อให้หน้าที่ที่เราได้รับมอบหมายนั้นประสบผลสำเร็จ บุคคลที่มีความเสียสละเพื่อหน้าที่นั้น ย่อมคำนึงถึงหน้าที่ มีใจรักในหน้าที่การงาน มีใจรักในวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ไม่ทำงานแบบ “เช้าขามเย็นขาม” ทำไปเรื่อย ๆ ไม่คิดอะไรจะเกิดผลดีผลเสียอะไรแก่ใครก็ไม่คิดถึง อย่างนี้เรียกว่าเป็นผู้ไม่

เสียสละ แต่เป็นผู้เข้าไปอิงหน้าที่เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขส่วนตัว เป็นผู้ไม่ประพฤติธรรม ธรรมย่อมไม่รักษาผู้นั้น ผู้นั้นย่อมตกต่ำในชีวิตการงาน เป็นผู้เอาเปรียบแก่สังคม แก่ประเทศชาติ

นักสังคมสงเคราะห์มักจะบ่นอยู่เสมอว่า คนทั่วไปไม่เข้าใจในงานสังคมสงเคราะห์ แม้แต่เพื่อนร่วมงาน (ที่เป็นวิชาชีพอื่น) สาเหตุหนึ่งนั้นเกิดจากตัวของนักสังคมสงเคราะห์เองที่อาจจะไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความตั้งใจ ด้วยความเสียสละ เพราะนักสังคมสงเคราะห์ที่ขยันเอาใจใส่งาน รักงาน รักวิชาชีพก็มี นักสังคมสงเคราะห์จะต้องเป็นผู้ที่อดทนต่อความไม่พอใจต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของการปฏิบัติงานพยายามปรับปรุงตัวเองให้มีจิตใจสงบเย็น คือ

๑. ทำจิตให้เหมาะสม ให้ออกจากกิเลสบ้าง เช่น อยู่ในที่สงบสงัดแล้วพิจารณาข้อบกพร่องของตัวเอง ในการปฏิบัติงานอะไรที่ยังไม่ได้ทำก็ทำเสีย อะไรที่ทำไม่ถูกต้องก็แก้ไข

๒. ทำใจให้อิ่มอยู่เสมอ ให้ความอิ่มใจในการที่ได้มีโอกาสเกิดมาเป็นตัวเรา มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนพอใจในตัวเอง พอใจในสิ่งที่ตนเองได้ศึกษาเล่าเรียน พอใจในหน้าที่การงาน ในครอบครัวของตนเอง อย่าไปเปรียบเทียบกับผู้อื่น ถึงแม้ว่าจะเปรียบกับคนที่ต่ำต้อยกว่าก็ตาม เพราะถ้าเปรียบกับคนที่ต่ำต้อยกว่า เราก็คงจะไปชมเขา ถ้าเปรียบกับคนที่ดีกว่าเราก็คงจะเกิดความอิจฉาริษยา เกิดกิเลสเพราะฉะนั้นมีปิติปราโมทย์มีสันโดษ อิ่มใจพอใจในตัวเอง

๓. ทำจิตให้หนักแน่น นักสังคมสงเคราะห์ต้องมีจิตใจหนักแน่น มีอะไรเกิดขึ้นอย่าเพิ่งด่วนโกรธ เกลียด รัก ชอบ ดูเหตุผลข้อเท็จจริงเสียก่อน ชีวิตที่เกิดมาต้องต่อสู้ดิ้นรนถ้าไม่มีอุปสรรคแล้วเราจะเข้มแข็งได้อย่างไร ถ้าไม่มีอุปสรรคแล้วเราจะเอาชนะอะไร การแก้ไขอุปสรรคต้องอาศัยปัญญา ถ้าปัญญาของตนเองไม่พอก็ต้องปรึกษาพ่อ แม่ ครูบาอาจารย์ ผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ คนที่มีใจหนักแน่นจะเอาชนะได้ในที่สุด เอาชนะอุปสรรคได้ ไม่ใช่เกิดอุปสรรคแล้ววิ่งหนี เพื่อนร่วมงานไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ของเรา เราก็ต้อออกจากงาน หรือว่ามีอาการโกรธแค้นอยู่เป็นนิจ ไม่สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ นักสังคมสงเคราะห์ช่วยตัวเองไม่ได้ในเรื่องของจิตใจ แล้วจะช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างไร

๔. ทำจิตให้สูง ยกจิตให้สูงไว้ มองเห็นคนอื่นที่มีปัญหาด้วยความเข้าใจ ด้วยความเมตตา สงสาร ไม่ว่าบุคคลมีความทุกข์ ก็จะต้องมีปัญหาด้วยกันทั้งสิ้น บางคนมีปัญหาเรื่องการมีวิัตถุไม่พอเพียง บางคนมีปัญหาเพราะมีวิัตถุมากเกินไป สิ่งเหล่านี้จะทำให้จิตใจไม่สงบ เมื่อเรายกจิตให้สูงเราจะเมตตาผู้อื่น เห็นความทุกข์ของผู้อื่น ทำให้เราช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างถูกต้อง โดยมีเมตตาเป็นพื้นฐาน

๕. ทำจิตใจให้เป็นหนึ่ง หมายถึง อย่าให้มีความรักความเกลียดมากเกินไป ให้มองเห็นว่ามนุษย์ทั้งโลกเป็นเพื่อน ทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน ปัญหาความวุ่นวายในโลก เกิดเพราะคนขาดธรรมะ ถ้านักสังคมสงเคราะห์เองปฏิบัติธรรมะ จะช่วยคนอื่นได้ ช่วยสังคมได้

ท่านพุทธทาสได้เคยอธิบายไว้ว่า^{๑๑} เรื่องการทำงาน อาชีพกับการปฏิบัติธรรมนั้นควรจะเกี่ยวข้องกัน คือในขณะที่ปฏิบัติงานกับปฏิบัติธรรมไปด้วย คือใช้ธรรมะเป็นหลักยึดถือในการปฏิบัติงานทุกอย่าง เพราะการทำงานภาระหน้าที่ของมนุษย์ก็คือ การปฏิบัติธรรมะ การปฏิบัติธรรมะก็คือ การงานเพราะการปฏิบัติงานที่ถูกต้อง จะเป็นการทำงานที่มีจิตใจบริสุทธิ์เมื่อทำงานอย่างมีจิตใจบริสุทธิ์แล้ว ก็จะเป็นการปฏิบัติธรรมไปในตัวนั่นเอง

ตัวอย่างธรรมะที่จะต้องใช้ในการปฏิบัติงานก็ได้แก่การมีศรัทธา มีวิริยะ มีสติ มีสมาธิ มีปัญญา มีสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ มีพรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ อิทธิบาท ๔ เริ่มจากวงจรดังต่อไปนี้คือ

๑. มีสติ และจะต้องประกอบกันเป็นสติสัมปชัญญะเพื่อป้องกันความผิดพลาด เพื่อให้เกิดความเสมอต้น เสมอปลาย

๒. มีวิริยะ มีความเพียรพยายาม มีความกล้าหาญ การทำงานต้องใช้วิริยะ เช่น พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า "วิริเยน ทุกขมจฺเจติ" คนล่วงทุกข์เสียได้ด้วยวิริยะ

๓. มีสมาธิ ในการทำงาน มีปัญญา แต่จะต้องเริ่มจากศรัทธา ที่จะต้องมาพร้อมปัญญา มีศรัทธาในวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ มีความรักงาน ศรัทธาจะก่อให้เกิดปัญญาในเรื่องของสมาธินี้ จะขออธิบายเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยคือ สมาธิทำให้จิตสงบ ซึ่งอธิบายได้ดังนี้ คือ

๓.๑ จิตมีลักษณะเป็นสมาธิอยู่โดยธรรมชาติ

๓.๒ สมาธิได้เพราะมีศีลบริสุทธิ์

๓.๓ สมาธิเกิดได้จากการพยายามเป็นอยู่ให้มีปีติปราโมทย์

๔. มีสัจจะ คือ มีความจริงใจในงานที่กระทำ

๕. มีทมะ คือ มีการบังคับตัวเองให้กระทำในสิ่งที่ถูกต้อง

๖. ขันติ คือ มีความอดทนอดกลั้น เมื่อเกิดความยากลำบาก เมื่อเกิดอุปสรรคขึ้นมา

๗. จาคะ คือ สละสิ่งที่ไม่ควรมีควรรอยู่ในตัวของเรารอกไปเสีย เช่นลักษณะนิสัยที่ไม่ดี พฤติกรรมที่ไม่ดีไม่ถูกต้อง ตัดกิเลสออกไปให้ได้

ความผิดพลาดในการทำงานถือว่าเป็นสิ่งที่เรียนรู้ที่ดีมาก เพราะถ้าพิจารณาให้ดี แล้วความผิดจะทำให้ไม่ขาดสติ ไม่ประมาท แต่ความถูกต้องอาจทำให้เพลินเกิดความพอใจและอาจจะเกิดความประมาทขึ้นได้ ดังนั้นความผิดคือ ครูที่ดีที่สุดการปฏิบัติงานที่ถูกต้องด้วยการใช้หลักธรรมดังกล่าว จะสอนให้เราเห็นในเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สอนเรื่อง นิพพานอยู่ตลอดเวลา อาจจะเป็นนิพพานชั่วคราว นิพพานชั้นลง นิพพานจริงที่เป็นตลอดกาล เป็นไปตามลำดับขั้นตอน การงานที่ถูกต้องจะทำให้คนสังคัมสงเคราะห์มีอหิสสา คือ การไม่เบียดเบียนตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น ดังนั้นคนสังคัมสงเคราะห์ปฏิบัติงานด้วยการใช้ธรรมะก็คือ การปฏิบัติธรรมนั่นเอง

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรมภาคต้น*, หน้า ๑๘๖.

งานสังคมสงเคราะห์ไม่ใช่งานที่จะทำให้ทุกคนเป็นคนรวยเท่าเทียมกัน ไม่ได้คิดให้บริการความช่วยเหลือให้เท่ากันในเรื่องของวัตถุ เพราะมนุษย์เราไม่สามารถเท่าเทียมกันได้ในทางวัตถุ จะให้เท่าใด จะสงเคราะห์เท่าใด จะพัฒนาเท่าใดก็ไม่สามารถมีเท่าเทียมกันได้ แต่ถ้าพัฒนาจิตใจของผู้รับบริการโดยให้คำแนะนำ ให้หลักธรรมที่จะนำไปปฏิบัติจะกระทำได้มากกว่า ถ้าจะทำให้คนเท่าเทียมกัน ต้องพูดถึงเรื่องสันโดษความอึดใจ ความพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ในสิ่งที่ตนได้ครอบครองอยู่ นักสังคมสงเคราะห์ยอมรับว่าคนเราเกิดมาไม่เท่ากันโดยกำเนิด โดยสมอง โดยสติปัญญา ความสามารถ เห็นได้ชัดเจนในหลักการทางสังคมสงเคราะห์ ดังนั้น นักสังคมสงเคราะห์จะต้องช่วยเหลือผู้รับบริการให้คำแนะนำให้มีเมตตา มีความเสียสละ มีสันโดษ จะช่วยแก้ไขปัญหาได้ เพราะเมตตาเป็นธรรมคำจุนโลก ทำให้คนไม่เบียดเบียนกัน ไม่ว่าที่ไหนในสถานการณ์อย่างไร เรื่องของความมีเมตตาซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ นอกจากจะใช้กับตัวนักสังคมสงเคราะห์เองแล้ว ยังใช้ได้ในการให้คำแนะนำผู้รับบริการ นอกจากเรื่องเมตตาแล้วการดำเนินชีวิตโดยทางสายกลาง ดำเนินชีวิตด้วยเหตุและผล มีอยู่ ๓ ประการที่สำคัญคือ

๑. ไม่หาความทุกข์มาใส่ตัวเอง ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เป็นทุกข์ หรือมีความทุกข์อยู่แล้วก็ต้องแก้ไขให้ถูกต้อง ถ้าแก้ไขผิดทางก็จะเป็นการนำความทุกข์มาใส่ตนเองเพิ่มขึ้นอีก

๒. ไม่สละความสุขอันเกิดโดยธรรม หมายความว่า การดำเนินชีวิตจะต้องมีจิตใจที่ยินดีพอใจ เกิดความสุขในชีวิตตามแต่สภาพของแต่ละบุคคล

๓. ไม่หลงใหลมัวเมาในความสุขที่ไม่ถูกต้อง

สิ่งเหล่านี้ถ้าปฏิบัติแล้วจะเป็นทางสายกลางตั้งอยู่บนสมุฏฐานที่ต้นหาจะเกิดไม่ได้เลย นอกจากนั้นผู้รับบริการยังจะต้องให้ความร่วมมือกับนักสังคมสงเคราะห์ในการแก้ไขปัญหาของตน ซึ่งก็หมายถึงว่าผู้รับบริการก็ต้องรู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเองเช่นกันว่า ตนเองมีหน้าที่อะไรบ้างในการขอรับบริการ และนอกจากนั้นจะต้องมีความคิดที่จะพึ่งตนเอง เช่นจะต้องร่วมหาสาเหตุของปัญหา วิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาว่าเกิดมาจากอะไร ร่วมกับนักสังคมสงเคราะห์และหาทางออกหรือทางเลือกตามที่นักสังคมสงเคราะห์ได้เสนอแนะให้ และต่อจากนั้นก็ต้องพยายามยืนอยู่บนขาของตัวเองให้ได้ สามารถพึ่งพาตนเองได้ เมื่อเกิดปัญหาต่อไปในอนาคต นักสังคมสงเคราะห์นอกจากจะช่วยแก้ไขปัญหาให้กับผู้รับบริการแล้ว ก็ยังจะพูดคุยให้ผู้รับบริการเกิดความพอใจในธรรมะ เช่น พูดชักจูงให้เห็นถึงความทุกข์ ความไม่เที่ยงแท้ในสิ่งต่าง ๆ พูดชักจูงให้เห็นถึงระเบียบเรียบร้อย พูดชักจูงให้เกิดความเมตตา รักใคร่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จะเป็นการช่วยสร้างสรรค์ในสิ่งที่ตั้งมาไม่เฉพาะแต่การหาทางช่วยแก้ปัญหาให้เขาเท่านั้น

ในสังคมมนุษย์เรานี้มีข้อบกพร่องอยู่ประการหนึ่งก็คือ ไม่ค่อยรักใคร่ต่อกันถึงแม้จะเห็นข้อบกพร่องของคนใกล้ชิดก็ไม่ค่อยจะบอกกล่าวตักเตือนกัน เพราะคิดว่าธุระไม่ใช่ เรื่องของเรา นักสังคมสงเคราะห์ก็ควรจะมีความหน้าที่ที่จะต้องตักเตือน หรือชี้แนะในสิ่งที่ถูกต้องให้กับผู้รับบริการด้วย

ไม่เฉพาะในเรื่องของหน้าที่การงาน หรือเฉพาะเรื่องของปัญหาเท่านั้น การบอกกล่าวให้กระทำในสิ่งที่ถูกที่ควรเป็นการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์ที่ถูกต้องที่สุด และเป็นการป้องกันปัญหาต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตด้วย คนบางคนประพฤติดันไหลไปเรื่องคล้ายกับกระแสน้ำ แต่จะต้องมีบุคคลประเภทคอยรั้งคอยดึงเอาไว้ คอยปิดมันไว้อย่าให้ไหลมากเกินไป คนประเภทที่คอยบอกกล่าวตักเตือนผู้อื่นให้สำนึกผิดชอบชั่วดี เป็นการช่วยเหลือคนในทางที่ถูกต้อง ถ้าทุกคนในสังคมถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องชี้แนะให้แกกันแล้ว ความเสื่อมโทรมทางจิตใจก็จะไม่เกิดขึ้นกับคนในสังคม จะต้องประพฤติปฏิบัติอย่างที่พระพุทธเจ้าเคยสอนไว้ว่า “ชมคนที่ควรชม ตักเตือนที่ควรตักเตือน” คนไหนประพฤติดีอยู่แล้ว ถ้าชมเชยให้กำลังใจ คนไหนกระทำไม่ถูกต้องไม่เหมาะสม ก็ต้องบอกกล่าว สังคมเราก็จะน่าอยู่มากขึ้น

ท่านปัญญานันทะภิกขุ ได้เขียนไว้ในหนังสือปัญญาสารปีที่ ๑ เล่มที่ ๗^{๑๒} เกี่ยวกับการสงเคราะห์ผู้อื่นว่า การสงเคราะห์ผู้อื่นที่ประเสริฐที่สุดคือ การสงเคราะห์ในทางจิตทางวิญญาณ คือการสงเคราะห์ด้วยธรรมะ เพราะเมื่อเข้าได้ธรรมะเขาจะช่วยเหลือตนเองได้ เราจะช่วยคนสักเท่าใด ๆ แต่ถ้าเราไม่ช่วยคนให้ถึงพระธรรม ก็เหมือนไม่ได้ช่วยก็เพราะจะช่วยแต่เพียงร่างกาย ไม่ได้ช่วยทางวิญญาณ ท่านปัญญาได้ยกตัวอย่างว่า ในครั้งพุทธกาล เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ มีอุบาสกคนหนึ่งแก่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่เพื่อยังไม่เลื่อมใส และเอามือจับมวยผม คือ แหกเขาไว้ผมยาวสมัยก่อนเหมือนแขกซิกเพื่อนลากมวยผมของเพื่อนแล้วบอกว่า “วันนี้ต้องไปวัดกันหน่อย” เพื่อนก็คิดในใจว่า เอ..มันเรื่องใหญ่ซะแล้วไม่ใช่เรื่องเล็ก ถึงขนาดจับมวยผมลากไป มันต้องใหญ่โตสำคัญที่สุดแล้ว ก็เลยบอกว่าเพื่อนไม่ต้องลากไปหรอก ฉันเห็นใจเพื่อนแล้ววันนี้ ก็เลยไป ไปแล้วได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เลยเข้าถึงธรรมะ มีชีวิตเป็นอยู่ที่ถูกต้องดีงาม อย่างนี้เรียกว่ารักเพื่อนในทางที่ถูก

นักสังคมสงเคราะห์นำธรรมะไปใช้ในการปฏิบัติงานและใช้กับตนเองในการพัฒนาจิตใจของตนจะมีประโยชน์ดังนี้ คือ

๑. นักสังคมสงเคราะห์สามารถจัดระเบียบชีวิตของตนได้อย่างถูกต้อง ดำเนินชีวิตอยู่บนทางสายกลาง ที่มีความพอเหมาะพอควร มีความอึดใจ มีความปิติในชีวิตและครอบครัวของตน

๒. นักสังคมสงเคราะห์สามารถช่วยเหลือผู้รับบริการได้อย่างมีประสิทธิภาพและยังสามารถแนะนำช่วยเหลือผู้รับบริการในเรื่องการนำธรรมะไปใช้ปฏิบัติงานกับตัวของเขาเองด้วย

๓. นักสังคมสงเคราะห์สามารถเอาชนะอุปสรรคในการปฏิบัติงานร่วมกับวิชาชีพอื่น หรืออย่างน้อยมีกำลังใจเข้มแข็ง ไม่ท้อถอยเมื่อมีผู้ไม่เข้าใจงานที่ปฏิบัติอยู่ แต่จะหาวิธีการที่จะสามารถทำให้ผู้อื่นเข้าใจงานของตนได้ หรือยังหมายรวมถึงการใช้ธรรมะกับผู้ร่วมงานทั้งวิชาชีพเดียวกัน และ

๔. นักสังคมสงเคราะห์ที่ใช้หลักธรรมะดังกล่าวจะได้รับการยกย่องจากบุคคลทั่วไปว่า เป็นผู้มีคุณธรรม ซึ่งเป็นผลดีต่อตนเองและต่อวิชาชีพ

^{๑๒} ปัญญานันทะภิกขุ, การสงเคราะห์ผู้อื่น, ปัญญาสาร ปีที่ ๑ เล่มที่ ๗, ๒๕๖๐ : ไม่ปรากฏเลขหน้า.

๖. สรุป

นักสังคมสงเคราะห์จะต้องนำหลักธรรมะไปใช้ในการปฏิบัติงานและใช้ในการพัฒนาตนเอง นอกเหนือไปจากความรู้ที่มีอยู่เพื่อให้ นักสังคมสงเคราะห์ต้องกระทำกับบุคคล กลุ่ม และชุมชนที่มี ปัญหา มีความต้องการในระดับต่างๆ กันการนำธรรมะมาประยุกต์ใช้จะทำให้คุณค่าเป็นอย่างมาก งาน สังคมสงเคราะห์เป็นงานที่ละเอียดอ่อน เพราะเป็นการให้การช่วยเหลือที่จะพัฒนาบุคคล ไม่ใช่เพียงแค่ การช่วยเหลือที่จะให้เฉพาะสิ่งของเท่านั้น การปฏิบัติงานทุกขั้นตอนจะต้องกระทำด้วยสติ ใช้ปัญญา ในการพิจารณาให้ความช่วยเหลือ ท่านผู้อ่านคงจะเห็นด้วยว่า ลำพังเฉพาะการสร้างสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างนักสังคมสงเคราะห์กับผู้รับบริการก็จะเป็นงานที่จะต้องใช้ความรู้ลึก ใช้ความละเอียดอ่อน ใช้ ความอดกลั้นเป็นอย่างมากเพราะการสร้างสัมพันธ์ภาพเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้กระบวนการปฏิบัติงาน ดำเนินต่อไปได้ดีหรือไม่เพียงใด สัมพันธภาพที่ดีจะเริ่มจากการที่นักสังคมสงเคราะห์ได้พบกับ ผู้รับบริการครั้งแรก การให้การต้อนรับหรือพบปะด้วยความเป็นมิตรดังกล่าวนั้น นักสังคมสงเคราะห์ จะต้องยึดหลักการยอมรับประกอบหลักพรหมวิหาร ๔ คือ มองผู้รับบริการด้วยความเข้าใจ เป็นใจมี เมตตา กรุณา และในระหว่างที่มีการสนทนาให้คำปรึกษา นักสังคมสงเคราะห์จะต้องสังวรในตนเองไม่ นำเอาความรู้สึกลึกซึ้งส่วนตัว อารมณ์ต่างๆ เข้าไปปะปนในขณะที่ให้บริการ ซึ่งก็จะต้องมีการข่มใจอด ทนต่อความไม่พอใจพอใจต่างๆ ที่เกิดขึ้นซึ่งก็ต้องใช้หลักธรรมของพระพุทธเจ้าเช่นกัน ดังนั้นในความ เป็นจริงนักสังคมสงเคราะห์วิชาชีพหลายท่าน ก็คงจะใช้ธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นแนวทางในการ ปฏิบัติงานอยู่แล้ว แต่ถ้าเป็นไปได้ก็คงจะใช้พัฒนาจิตใจของตนเองจนถึงขั้นการปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐาน เพื่อให้ได้สมาธิ มีจิตใจแน่วแน่ มีสติระลึกว่าเราคือใคร กำลังทำอะไรอยู่ จะได้ปฏิบัติงานได้ อย่างถูกต้องไม่หลงทาง ไม่หลงไปกับอารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบ และจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง และต่อผู้รับบริการได้เป็นอย่างมาก

เอกสารอ้างอิง

กิตติวุฒโทภิกขุ. **พัฒนาการทางจิตเล่มที่ ๑ และเล่มที่ ๒.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิธรรมมหาธาตุ วิทยาลัย, ๒๕๑๑.

ปัญญานันทะภิกขุ. **การสงเคราะห์ผู้อื่น. ปัญญาสาร ปีที่ ๑ เล่มที่ ๗, ๒๕๒๖.**

พุทธทาสภิกขุ.**บรมธรรมภาคต้น.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

วันทนี วาสิกะสิน.รศ. **ธรรมะกับงานสังคมสงเคราะห์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

วรศักดิ์ วรธมโมภิกขุ. **จุดยืนของมนุษย์.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมบุชการพิมพ์, ๒๕๒๓.